

работников милиции в чрезвычайных обстоятельствах и постстрессовые состояния: предупреждение и психологическая коррекция // Психопедагогика в правоохранительных органах. — 1996. — № 1(3). — С. 76-84.

5. Василенко В.В., Дзюба В.М., Окунський О.Ю., Пилипів Б.І. Навчальний посібник з методичними рекомендаціями “Вогнева підготовка” - МВС України. - Київ, 2003 р.

6. Федоров К.Л. Проблеми професійної адаптації молодих фахівців органів внутрішніх справ до умов службової діяльності / К.Л. Федоров, А.В. Юрченко, А.В. Чернігова // Науковий вісник Юридичної академії МВС. - 2002. - № 1. - С. 278-285.

7. Кушнар'єв С.В. Психологія і тактика дій працівників міліції в ситуаціях озброєної протидії з боку злочинців / С.В. Кушнар'єв. - К.: ДНДІ МВС України, 2011. - 75 с.

8. Про затвердження Інструкції із заходів безпеки при поводженні з вогнепальною зброєю: наказ МВС України від 07.09.2011 р. № 657. - [Електронний ресурс]: [http://](http://zakon1.rada.gov.ua)

zakon1.rada.gov.ua. - Назва з екрана.

9. Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України: наказ МВС України від 28.07.1994 р. № 404 із змін., внес. згідно із Наказами МВС України: за станом на 27.08.2010 р. № 20816-10. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрана.

10. Тактико-спеціальна підготовка (тактика професійної діяльності): навч. посіб. / Ю.Б. Оболенський, С.Ф. Константінов, О.С. Юнін, С.П. Назаренко, Є.Ю. Соболев; за заг. ред. В.П. Петкова. - К: КНТ, 2010. - 344 с.

11. Папкин А.И. Личная безопасность сотрудников ОВД. Тактика и психология безопасной деятельности. / А.И. Папкин. - М., 1996. - 431 с.

Бахчеван Є.Ф.
викладач кафедри

тактико-спеціальної та вогневої підготовки
ОДУВС

Надійшла до редакції: 12.11.2013

УДК 343.11(470+571)

ПРАВО ОБВИНУВАЧЕНОГО НА РОЗГЛЯД СПРАВИ СУДОМ ЗА УЧАСТЮ ПРИСЯЖНИХ ЗАСІДАТЕЛІВ У РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ

Карпов Н. С.
Щерба В. М.

Важливим чинником, який істотно впливає на рішення суду та захист прав, свобод і законних інтересів підсудного в справах про тяжкі й особливо тяжкі злочини був і є інститут присяжних засідателів.

У зв'язку з відродженням у Російській Федерації (далі - РФ) суду за участю присяжних засідателів дискусія щодо долі цього інституту не вщухає. Противники суду присяжних наводять такі аргументи, як консерватизм суду, його дорожнеча, мала ефективність і непрофесіоналізм присяжних при вирішенні винятково складних ... судових справ. Разом з тим, противники цього інституту мало уваги приділяють головній особливості цієї форми судочинства - гарантіям прав особи [1, 9].

Практика свідчить про те, що суди за участю присяжних засідателів з особливою увагою ставляться до відомостей про порушення законів, що допускаються під час попереднього розслідування, дуже прискіпливо ставляться до оцінки фактичних даних, зібраних у результаті огляду місця події, особливо до забезпечення процесуальних гарантій достовірності одержаних результатів [2, 9]. Є випадки, коли суди присяжних визнають недопустимими докази, одержані з порушенням прав особи, якій, наприклад, не було роз'яснено право не свідчити проти себе, передбачене статтею 51 Конституції РФ, виключають як недопустимі докази “явки з повинною”, написані обвинуваченим через тривалий час після затримання, виключають як недопустимі протокол огляду й висновок експерта, оскільки речові докази були одержані з порушенням чинного закону (не упаковані й не опечатані) [1, 10]. Це спонукає слідчих, прокурорів, захисників діяти під час попереднього розслідування в межах чинного законодавства, дотримуватись встановленої законом процесуальної форми й процесуальних гарантій, своєчасно виявляти й усувати порушення прав підозрюваного (обвинуваченого, підсудного) та інших учасників процесу.

Питання дотримання передбаченого законом права обвинуваченого (підсудного) у РФ на розгляд його справи судом за участю присяжних засідателів постійно знаходиться в полі зору науковців і практиків. До нього звертались у своїх працях такі російські науковці, як Б. Безлепкін, Н. Ведищев, Т. Владикіна, В. Золотих, Ю. Ляхов, В. Мельник, Н. Радутна, М. Селезнев, В. Степалін, А. Трішева та інші автори. Однак дискусія щодо цього права обвинуваченого (підсудного) й механізму його реалізації не припиняється.

У період з 16 липня 1993 р. по 2010 р. у РФ відновлено класичну модель суду присяжних, який за клопотанням обвинуваченого розглядає справи про тяжкі й особливо тяжкі злочини, зазначені в ч. 3 ст. 31 КПК РФ, за винятком кримінальних справ про злочини, передбачені статтями 205, 206 ч. 2-4, ч. 1 ст. 208, ч. 1 ст. 212, статтями 275, 276, 278, 279 і 281 КК РФ (п. 2 ч. 2 ст. 30 КПК РФ) [3]. Отже, в обвинуваченого виникло право на заяву клопотання щодо розгляду його справи судом за участю присяжних засідателів з 1 листопада 1993 р. [4, 2].

Розгляд справ за участю присяжних засідателів розглядають як форму контролю з боку суспільства за відправленням правосуддя. Обвинувачений може скористатися правом на розгляд його справи колегією в складі дванадцяти присяжних засідателів насамперед у разі, коли він не визнає себе винним у вчиненні інкримінованого йому органом слідства злочину або визнає свою винуватість у вчиненні менш тяжкого злочину, ніж той, що ставиться йому у вину [5, 10]. Це можна зробити після закінчення ознайомлення обвинуваченого і його захисника з матеріалами кримінальної справи. Згідно з ч. 5 ст. 217 КПК РФ слідчий зобов'язаний роз'яснити обвинуваченому його права, зокрема й право заявити клопотання про розгляд кримінальної справи судом за участю присяжних засідателів. При цьому слідчий роз'яснює особливості (відмінні риси) розгляду кримі-

нальної справи цим судом, права обвинуваченого під час судового розгляду й порядок оскарження рішення суду. У разі заяви такого клопотання в обвинуваченого виникає право на розгляд справи судом за участю присяжних засідателів лише з моменту прийняття рішення по цьому клопотанню судом [6].

Право того чи іншого обвинуваченого на розгляд справи судом за участю присяжних засідателів може вступити в протиріччя: з правами інших осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності по цій справі, які внаслідок яких-небудь причин не бажають постати перед “судом суспільної совісті” чи на підставі врахування специфіки справи не можуть розраховувати на його поблажливості; з правами й інтересами потерпілого. Якщо виникають суперечності між кількома обвинуваченими, клопотання про розгляд справи за участю присяжних засідателів повинен заявити кожен з них або з боку інших обвинувачених не повинно бути заперечень щодо розгляду справи в умовах цієї форми судочинства. У разі відмови одного чи кількох обвинувачених від суду за участю присяжних засідателів, слідчий вирішує питання про виділення кримінальних справ щодо цих обвинувачених в окреме провадження. Це можливо, якщо таке виділення не відобразить на всебічності, повноті й об’єктивності його дослідження й вирішення [5, 10; 4, 3]. За неможливості виділення кримінальної справи в окреме провадження, кримінальна справа загалом розглядається судом за участю присяжних засідателів (п. 1 ч. 5 ст. 217 КПК РФ).

У протоколі ознайомлення з матеріалами кримінальної справи робиться запис про роз’яснення обвинуваченому його права на розгляд справи за участю присяжних засідателів, особливостей розгляду справи, порядку оскарження рішення суду й відображається його бажання скористатися цим правом чи відмовитись від нього. У процесуальній літературі окремі автори звертають увагу на слідчу практику, в якій зустрічаються випадки, коли адвокати і їх підзахисні вимагають скласти окремий протокол про роз’яснення права заявляти клопотання щодо розгляду справи судом за участю присяжних після закінчення попереднього слідства, вважаючи нескладення такого протоколу істотним порушенням закону й підставою для скасування вироку суду [7, 8-9]. Ми не поділяємо цю точку зору й вважаємо, що справа не в кількості складених протоколів, а в тому, щоб була безумовно дотримана процедура ознайомлення обвинуваченого і його захисника з усіма правами й обов’язками обвинуваченого, зокрема й з його правом на розгляд справи за участю присяжних засідателів.

Існування цієї точки зору, мабуть, було пов’язано з тим, що вимога складати окремий протокол в разі наявності клопотання обвинуваченого і його захисника про розгляд справи судом за участю присяжних, містилася в ч. 2 ст. 424 КПК РРФСР, який втратив чинність з 1 січня 2003 р. у зв’язку з прийняттям нового КПК РФ [8]. Передбачене цією нормою складання окремого протоколу також можна пояснити прагненням законодавця звернути особливу увагу посадових осіб, які ведуть кримінальне провадження, на таку новацію закону, якої не було передбачено в законодавстві радянського періоду до її відродження у РФ законом від 16 липня 1993 р., а також з метою забезпечити належне розуміння права на суд присяжних і його реалізацію за вільним волевиявленням обвинуваченого. Слід зауважити, що будь-які інші особи, окрім обвинуваченого, права на заяву такого клопотання не мають. Тому клопотання, заявлене, наприклад,

захисником, потерпілим, державним обвинувачем, юридичного значення не має [4, 2].

Складання окремого протоколу про роз’яснення обвинуваченому його права подавати клопотання щодо розгляду справи судом присяжних чинний КПК РФ (ст. 218) не вимагає. У частині 2 цієї статті йдеться лише про те, що в протоколі ознайомлення з матеріалами кримінальної справи робиться запис про роз’яснення обвинуваченому його права, передбаченого ч. 5 ст. 217 КПК РФ, і відображається його бажання скористатися таким правом чи відмовитись від нього. Відсутність чи неповнота протоколу ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, як слушно зауважує І.Б. Михайловська, є істотним процесуальним порушенням, оскільки ставить під сумнів дотримання принципу забезпечення обвинуваченому права на захист (ч. 2 ст. 16 КПК РФ) [9, 442].

Як показало проведене Т.А. Владикіною дослідження, недотримання слідчим обов’язку щодо роз’яснення обвинуваченому його права на розгляд справи за участю присяжних засідателів і, як наслідок, порушення права обвинуваченого на певні форми судочинства, може проявлятися як у повному ігноруванні слідчими органами п. 1 ч. 1 ст. 217 КПК РФ, коли в протоколі ознайомлення з матеріалами справи відсутні відомості про роз’яснення зазначеного права, так і у формальному роз’ясненні цього права, коли обвинувачений не розуміє суті й змісту тих правових можливостей, які характерні для розгляду справи судом присяжних [10, 64]. Неправильне розуміння обвинуваченим положення, передбаченого ч. 5 ст. 217 КПК РФ, встановлене судом під час попереднього слухання, нерідко є підставою для повернення кримінальної справи прокурору (п. 5 ч. 2 ст. 237 КПК РФ). Однак це порушення, як правильно наголошує А. Трішева, може бути усунуто й самим судом під час проведення попереднього слухання (п. 5 ч. 2 ст. 229 КПК РФ), оскільки в суду є фактична можливість роз’яснити це право й вирішити клопотання обвинуваченого, якщо він скористався цим правом [11, 8-9].

Після призначення судового засідання підсудний уже не має права заявляти клопотання про розгляд справи судом за участю присяжних засідателів (п. 1 ч. 5 ст. 231 КПК РФ). Тобто це право обвинувачений має з моменту завершення ознайомлення з матеріалами кримінальної справи до прийняття судом рішення про призначення судового засідання.

Окремі автори пропонують, і не безпідставно, розглядати суд за участю присяжних засідателів як один з інститутів громадянського суспільства, який дозволяє реалізувати закріплене в конституції РФ право громадян на участь у відправленні правосуддя як одного з проявів їх права на участь в управлінні справами держави. Цей суд дозволяє поставити під контроль процес прийняття професійним суддею рішення про винуватість чи невинуватість підсудного й таким чином опосередковано ставить під контроль громадян і суспільства процес розслідування злочинів [12, 52].

Для того, щоб суд за участю присяжних засідателів виконав свою функцію, необхідно сформувати колегію присяжних засідателів. Це означає, що до складу колегії повинні увійти люди, які за своїми моральними якостями й інтелектуальним потенціалом здатні належним чином одержати й оцінити відомості щодо обставин вчинення злочину й ролі в ньому підсудного. Процес формування колегії присяжних засідателів проводиться в закритому судовому засіданні й складається з окремих етапів. Пи-

тання щодо кількості таких етапів у теорії кримінального процесу є дискусійним. Найчастіше їх виділяють від двох до восьми. Наприклад, О. Гладішева і Н. Стус виділяють вісім етапів: а) запрошення і явка кандидатів у присяжні засідателі; б) вступне слово головуючого; в) опитування кандидатів; г) розгляд і вирішення відводів і самовідводів; д) складання списку присяжних засідателів; е) вибори старшини; ж) приведення присяжних засідателів до присяги; з) початок судового розгляду [13, 87]. Ми не можемо підтримати наведену класифікацію з таких міркувань. Аналіз суті зазначених етапів формування колегії присяжних засідателів свідчить про те, що ряд з них суперечать положенням ст. 328 КПК РФ. Так, вибори старшини (ст. 331), приведення присяжних засідателів до присяги (ст. 338), початок судового розгляду за участю присяжних засідателів (ст. 335) можуть відбутися лише після формування колегії присяжних. Необхідно також врахувати досить важливу обставину. До приведення присяжних засідателів до присяги (ст. 332) колегія присяжних може бути розпущена головуючим на підставі обґрунтованої заяви сторін у порядку, передбаченому ст. 330 КПК РФ, якщо вона буде визнана нездатною винести об'єктивний вердикт.

Слід зазначити, що інформація про кандидатів у присяжні засідателі може бути отримана в результаті проведення судом попередньої перевірки на наявність обставин, що є перепорою для їх участі в розгляді кримінальної справи. Цю перевірку пропонується доручати не зацікавленому суб'єкту - службі судових приставів. Лише після такої перевірки складається попередній список кандидатів, яким після їх явки до суду роздають анкети для занесення в них своїх персональних даних.

Ми поділяємо думку Б.Т. Безлепкіна, який розглядає п'ять етапів формування колегії присяжних засідателів.

Перший етап починається з виступу головуючого в залі судового засідання, який роз'яснює присяжним засідателям суть кримінальної справи, що підлягає розгляду, оголошує склад учасників процесу, роз'яснює присяжним їх завдання, права, обов'язки й громадянський обов'язок, заслуховує кожного, хто бажає заявити про причини, які перешкоджають виконанню ним обов'язку присяжного засідателя, а також про самовідвід.

Другий етап складається з розгляду й вирішення судом заяв присяжних засідателів, які були викликані, про причини, що є перепорою їх участі в цій справі, і самовідвід. При цьому присяжний засідатель зобов'язаний дати вичерпні усні відповіді на питання головуючого про себе й свої стосунки з учасниками процесу. Укриття кандидатом у присяжні засідателі, якого пізніше включено до складу колегії, інформації, яка могла вплинути на прийняття рішення в справі й позбавила сторони на мотивований чи немотивований відвід, є підставою для скасування вироку. Це підтверджується судовою практикою.

Третій етап складається з процедури заяви мотивованих відводів сторонами й вирішення цих заяв. Ця процедура супроводжується усним опитуванням сторонами присяжних засідателів з метою з'ясування будь-яких обставин, що могли би бути перепорою для їх участі в справі або поставити під сумнів їх об'єктивність. За результатами опитування головуючий приймає рішення й доводить його до відома сторін. Клопотання сторін повинні бути обґрунтовані фактичними даними. Припущення не можуть бути підставою для відводу присяжних засідателів, що підтверджується судовою практикою.

Четвертий етап утворює процедура немотивованого відводу, право на який мають державний обвинувач, що діє першим і узгоджує свою позицію по відводах з іншими учасниками процесу з боку обвинувачення, а також підсудний або його захисник, потерпілий або його представник. Кожен з них має право заявити немотивований відвід двічі. Інші учасники такого права не мають. При цьому головуючий вручає списки присяжних засідателів учасникам, які мають право на немотивований відвід, які викреслюють прізвища відведених ними присяжних і засвідчують це своїм підписом. Суддя (головуючий) долучає ці списки до матеріалів кримінальної справи. Секретар судового засідання або помічник судді за вказівкою головуючого складають остаточний список присяжних засідателів із зазначенням їх прізвища. У списку їх має бути 14, з них 12 складають колегію, а 2 є запасними присяжними засідателями. З урахуванням характеру й складності справи, за рішенням головуючого в список може бути включено більше ніж два запасних присяжних засідателів [14, 447-448].

Право на немотивований відвід присяжних засідателів пов'язано з тим, що в окремих випадках небажано у відкритому судовому засіданні зазначити підстави відводу або особа не може їх чітко сформулювати [15, 7].

На п'ятому етапі головуючий оголошує результати відбору присяжних засідателів, не називаючи підстав виключення зі списку тих чи інших кандидатів, дякує решті кандидатів у присяжні засідателі [14, 448-449].

Отже, для всебічного, повного й неупередженого розгляду кримінальної справи за участю присяжних засідателів необхідно, щоб була безумовно дотримана процедура ознайомлення обвинуваченого і його захисника з усіма правами й обов'язками обвинуваченого, зокрема й з його правом на розгляд справи за участю присяжних засідателів, складено відповідний протокол, в якому це відображено, сформовано колегію в складі дванадцяти присяжних засідателів, яка буде здатною винести об'єктивний вердикт, а за потреби - відповідну кількість запасних присяжних засідателів.

Література

1. Ляхов Ю. Суд присяжных - путь к справедливой юстиции / Ю. Ляхов, В. Золотых // Российская юстиция. - 1997. - № 3. - С. 9-10.
2. Селезнев М. Участие прокурора в расследовании дел, подсудных присяжным заседателям / М. Селезнев // Российская юстиция. - 1995. - № 5. - С. 9-10.
3. О введении в действие уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации: Федеральный Закон. Принят Государственной Думой 22 ноября 2001 г. Одобрен Советом Федерации 5 декабря 2001 г. - [Электронный ресурс]: <http://imp.rudn.ru/Нес/juris/chrest/urc-w.html>.
4. Степалин В. Ходатайство обвиняемого как основание рассмотрения дела судом присяжных / В. Степалин // Российская юстиция. - 1995. - № 3. - С. 2-4.
5. Галкин А. Право на суд присяжных / А. Галкин, М. Немытина // Российская юстиция. - 1995. - № 12. - С. 10-11.
6. Постановление Конституционного Суда РФ от 19 апреля 2010 г. № 8-П "По делу о проверке конституционности пунктов 2 и 3 части 2 статьи 30 и части 2 статьи 325 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с жалобами граждан Р.Р. Зайнагутинова, Р.В. Куваева, Ф.Р. Файзулина, А.Д. Хасанова,

А.И. Шаваева и запросом Свердловского областного суда” // Собрание Законов Российской Федерации. - 2010. - № 18. - С. 2276.

7. Ведищев Н.П. Особенности защиты при проведении предварительного слушания в суде с участием присяжных заседателей / Н.П. Ведищев // Адвокат. - 2011. - № 3. - С. 8-9.

8. Уголовно-процессуальный кодекс. О введении в действие уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации: Федеральный Закон. Принят Государственной Думой 22 ноября 2001 г. Одобрен Советом Федерации 5 декабря 2001 г. - [Электронный ресурс]: <http://imp.rudn.ru/Нес/juris/chrest/upc-w.html>.

9. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: учебник. - 3-е изд., перераб. и доп. / Л.Н. Башкатов [и др.]; отв. ред. И.Л. Петрухин, И.Б. Михайловская. - Москва: Проспект, 2012. - 688 с.

10. Владыкина Т.А. Некоторые вопросы разъяснения обвиняемому права на рассмотрение его дела судом с участием присяжных заседателей / Т.А. Владыкина // Российская юстиция. - 2013. - № 3. - С. 63-64.

11. Тришева А.А. Возвращение уголовного дела про-

курору и разумный срок уголовного судопроизводства / А.А. Тришева // Законность. - 2011. - № 5. - С. 10-11.

12. Конин В.В. Суд с участием присяжных заседателей: вопросы ценности / В.В. Конин // Российская юстиция. - 2012. - № 9. - С. 51-54.

13. Гладышева О. О проблемах регулирования судебного разбирательства с участием присяжных заседателей / О. Гладышева, Н. Стус // Уголовное право. - 2008. - № 1. - С. 87-89.

14. Безлепкин Б.Т. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) / Б.Т. Безлепкин. - 9-е изд., перераб. и доп. - М.: КНОРУС, 2010. - 688 с.

15. Радутная Н. Присяжный заседатель в уголовном процессе / Н. Радутная // Российская юстиция. - 1994. - № 4. - С. 7-10.

Карпов Н.С.

профессор кафедры кримінального процесу НАВС

доктор юридичних наук, професор

Щерба В.М.

Надійшла до редакції: 13.10.2013

УДК 141

ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ “ВЛАСНІСТЬ” І “ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО”

Лотюк О. С.

Кожна цивілізована держава насамперед дбає про гарантування прав і свобод людини, про її вільний розвиток. А де досягається найбільш гармонійний розвиток особистості, як не на теренах громадянського суспільства. Але чому така проблематика актуальна саме в наш час? Довгий час у людській свідомості було закладено ідею, що інтереси держави є вищими від інтересів конкретних громадян, а відповідно, держава понад усе, вона - найбільша цінність і мета, а конкретна людина - незначуща категорія. Проте в умовах громадянського суспільства держава не може бути самоціллю, вона за призначенням - знаряддя в руках громадян для впорядкування суспільного життя.

Громадянське суспільство одним зі своїх головних завдань має вирішення протиріччя між індивідуальними та суспільними потребами. Громадянське суспільство є сферою, де протиріччя між особистим і суспільним неминучі, але вирішувані. Інтерес окремо взятого індивіда співіснує з інтересами суспільства.

У радянському суспільстві інтереси соціальних груп та інтереси окремих громадян єдині, як зазначав свого часу В.А. Патюлін. Єдину розбіжність вчений бачив між інтересами цих суб'єктів стосовно сьогодення й перспективи [1, 16].

Такі протиріччя тісно пов'язані з такою категорією, як власність, оскільки власність виступає основою будь-якої економічної системи. Жодна економіка не може існувати без відносин власності.

Однак власність має вагу та становить науковий інтерес не лише завдяки своєму глибокому економічному змісту. Власність є основою побудови цивілізованих суспільних відносин, де людина є найвищою соціальною цінністю; таких, де держава не втручається в життя своїх громадян, а створює належні умови для життєдіяльності кожного індивіда окремо й суспільства загалом. С. Алексєєв зазначає, що в громадянському

суспільстві людина обов'язково повинна бути носієм власності - такої, що дає людині опору в житті, забезпечує їй самостійне існування і яка внаслідок цього дає людині становище особи, незалежної від влади, і, крім того, здатної за наявності інших передумов набувати щодо влади імперативні публічні повноваження [2, 650].

З.В. Ромовська справедливо наголошує на тому, що “саме відносини приватної власності та загалом ринкова економіка становлять майновий фундамент громадянського суспільства, оскільки вони є основними інструментами забезпечення автономії та незалежності особи” [3, 4].

Категорія власності посідає особливе місце в суспільній свідомості й загалом у суспільному житті. Як явище багатоаспектне, вона була й залишається предметом ґрунтовних історичних, філософських, економічних і правових досліджень, а отже, і наукових дискусій, гострота яких з часом не зменшується [4, 95].

Метою нашої статті є дослідження конституційно-правового регулювання громадянського суспільства в контексті співвідношення категорій “власність” і “громадянське суспільство”.

Фундаментом побудови громадянського суспільства є конституційна норма. Однак вивчення конституційно-правових проблем організації й функціонування громадянського суспільства частіше всього здійснювалося в науці конституційного права шляхом дослідження такого інституту громадянського суспільства, як місцеве самоврядування. Вивченню цього інституту приділяли увагу такі вітчизняні вчені, як М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, Ю.П. Битяк, В.І. Борденюк, В.Д. Волков, М.П. Воронов, Р.К. Давидов, В.М. Кампо, В.П. Колісник, А.М. Колодій, М.І. Корнієнко, В.В. Кравченко, В.С. Куйбіда, П.М. Любченко, Н.Р. Нижник, М.П. Орзіх, Р.С. Павловський, О.В. Петришин, В.Ф. Погорілко, М.О. Пухтинський, П.М. Рабінович, А.О. Селіванов, С.Г. Сєрьогіна, Ю.М. То-